

KODU- JA VÄLISEESTLASTE VAHELISE KULTUURISUHTLUSE INSTITUTSIONAALNE RAAMISTIK NÕUKOGUDE LIIDU KULTUURIDIPLOMAATIA KONTEKSTIS

Triin Tark

Teise maailmasõja käigus Eestist lahkuma sunnitud inimesed moodustasid sõjajärgsetel aastatel arvuka eestlaste läänediasporea. Teisel pool “raudset eesriiet” tekkinud väliseesti kogukondade poliitiline, ühiskondlik ja kultuuriline aktiivsus oli Nõukogude võimudele vastumeelne ning nii kujunesid nad massipropaganda sihtmärgiks. Kuigi välis- ja kodueestlaste vahelisi kontakte puudutav uurimisseis on seni võrdlemisi tagasihoidlik, siis just propaganda ja ideoloogilise mõjutamise aspekt on historiograafias kõige paremini kaetud. Seejuures on tänaseni põhjapanevaim uurimus 1996. aastal ilmunud Indrek Jürjo raamat *Pagulus ja Nõukogude Eesti* Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB) suunamisel toimunud väliseestlaste ideoloogilisest mõjutamisest.¹ Hilisemad Ivo Juurvee ja Simo Mikkoneni uurimused väliseestlaste propagandistlikust mõjutamisest on lisanud teemakäsitlusele uusi detaile.² Lisaks KGB tegevusele on kõigi nimetatud autorite käsitluste keskmes olnud Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing (VEKSA) ja selle tegevus. Seega võib üsna veendunult väita,

¹ Indrek Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal* (Tallinn: UMARA, 1996). Raamatust anti 2014. aastal välja ka teine trükk Ivo Juurvee eessõnaga. Siinse artikli viidetes on edaspidi kasutatud just raamatu teist trükki.

² Simo Mikkonen, “Giving a lesson in history – Soviet attempts to manipulate Estonian émigré communities”, *Historical memory versus Communist identity: proceedings of the conference “The Shaping of identity and personality under Communist rule: history in the service of totalitarian regimes in Eastern Europe”*, Tallinn, 9–10 June 2011, ed. by Meelis Saueaok (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), 71–88; Ivo Juurvee, “Idabloki eriteenistused Külma sõja ajaloorindel Andrus Roolahel ja Julius Maderi näitel”, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (2009), 47–76; Ivo Juurvee, “Soviet propaganda targeting the Estonian diaspora”, *Historical memory versus Communist identity*, 89–104.

et nii KGB kui VEKSA tegevus väliseestlaste mõjutamisel on üsna hästi läbi uuritud, tunduvalt tagasihoidlikumalt on aga käsitletud VEKSA asumise asjaolusid ja rolli tollases Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatias.

Kultuuridiplomaatia all mõistetakse kõige laiemas tähenduses ühe riigi mõju suurendamist teises riigis selliste meetmete kaudu, mis ei toimi otsese poliitilise, majandusliku või militaarse kommunikatsiooni kaudu, vaid on pigem suunatud teise riigi laiema avalikkuse mõjutamisele eelkõige erinevate kultuurialaste tegevuste kaudu. Seejuures räägitakse sageli kultuurivahetusest, st valmisolekust omaenda kultuuri tutvustamise kõrval tutvuda ka teise riigi kultuuriga, mille kaudu peaks saavutatama mitte niivõrd ühepoolne mõju, vaid laiem teineteisemõistmine.³ Ka külma sõja ajal kasutasid asjaosalised rohkelt vastastikust mõistmist propageerivat retoorikat, ent reaalsuses domineeris bipolaarse maailmakorralduse tingimustes Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu vaheline kultuuride võitlus ehk nn kultuuriline külm sõda.⁴ Just külma sõja kontekstis omandas kultuuridiplomaatia ühesuunalise poliitilise manipulatsiooni ja oma kultuuri ülimumslikkuse demonstratsiooni tähenduse.⁵ Ehkki Nõukogude Liit oli kultuuri relvana kasutanud juba enne sõda, mille jaoks asutati 1925. aastal Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Ühing (VOKS⁶), omandas alles pärast Stalini surma kultuuridiplomaatia Nõukogude Liidu jaoks eriti olulise tähenduse, mida osaliselt võib pidada reaktsiooniks Ameerika Ühendriikide edusammudele oma kultuuri eksportimisel.⁷ 1950. aastate teisel poolel rajati VOKS-i baasil uus massiivne organisatsioonivõrgustik ühelt poolt välismaailmaga kultuurisidemete arendamiseks ning teisalt nendesamade kultuurisidemete kontrollimiseks.

Milline roll oli lääne ja ida vahelise kultuurivõitluse käigus Eestil ja väliseestlastel, on tänaseni selge vastuseta. Läti ajaloolane Ieva Zake on

³ Vt nt Lucia Jora, "New practices and trends in cultural diplomacy", *Romanian Review of Political Sciences and International Relations*, 10:1 (2013), 43–52; *Searching for a cultural diplomacy*, ed. by Jessica C. E. Gienow-Hecht, Mark C. Donfried (New York, Oxford: Berghahn Books, 2013).

⁴ Kultuuri rollist külma sõja aegses suurriikide vastasseisus vt nt David Caute, *The dancer defects: the struggle for cultural supremacy during the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2005); Yale Richmond, *Cultural exchange & the Cold War: raising the Iron Curtain* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2003).

⁵ Vt nt Jessica C. E. Gienow-Hecht, "What are we searching for? Culture, diplomacy, agents, and the state", *Searching for a cultural diplomacy*, 3–12 (3).

⁶ *Vsesoyuznoe obshchestvo kul'turnoi zvyazi s zagranitsej*.

⁷ Oliver Pagel, "Politicized tourism between Finland and Estonian SSR, 1950s to 1970s: Ideological and security considerations", *Sisekaitseakadeemia toimetised*, 10 (2011), 325–343 (330). Vt ka Anne E. Gorsuch, *All this is your world* (New York: Oxford University Press, 2011), 14.

Nõukogude Liidu ja välislätlaste vaheliste suhete uurimisega näidanud, et VEKSA analoog Lätis – Välislätlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee⁸ – moodustas olulise osa Nõukogude Liidu kultuurimanipulatsioonidest lääneriikides laiemalt ega piirdunud vaid pagulaste kogukondade mõjutamisega.⁹ Zake teemakäsitus pakub sobivat lähtekohta ka käesolevaks uurimuseks, mis hindab väliseestlaste rolli külma sõja aegses suurriikide vahelises kultuurivõitluses. Selleks võetakse järgnevalt vaatluse alla Eesti NSV-s kultuuridiplomaatiaga tegelenud institutsioonid – lisaks VEKSA-le Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing (edaspidi sõprusühing) –, analüüsides mõlema organisatsiooni teket, arengut ja omavahelisi seoseid. Esimene põhjus selliseks valikuks on proosaline – kahte organisatsiooni on päris tihti segamini aetud või on nende eristus jäänud pealiskaudseks.¹⁰ Teine põhjus lähtub eeldusest, et nii sõprusühingu kui VEKSA-ga seotud struktuurimuutused peegeldavad ühelt poolt Nõukogude võimude kultuuridiplomaatialle seatud eesmärgi ja teiselt poolt külma sõja olusid erinevatel ajajärgudel. Niisiis aitab institutsioonide, võimu eesmärkide ja konteksti kompleksne käsitus luua põhja edaspidiseks uurimistööks, mille käigus võiks muuhulgas võrrelda Eesti institutsioonide arengulugu teistes liiduvabariikides toimunuga ja välja selgitada võimalike eripärade põhjused. Siinne artikkel seda ambitsioonikat eesmärki veel ei püstita. Artikli eesmärk on institutsioonide analüüsi kaudu näidata, kuidas ja miks kultuurisuhtlus välisriikidega ning väliseestlaste mõjutamine olid Nõukogude Liidu võimude seisukohalt ühe medali kaks külge ning seetõttu omavahel tihedalt läbi põimunud valdkonnad.

Artikli aluseks on valdavalt VEKSA-t ja sõprusühingut puudutav dokumentatsioon Eesti Rahvusrhiivis, sealjuures kummagi organisatsiooni fondid,¹¹ milles leiduvad aruanded, tööplaanid ja protokollid annavad mitmekesise ülevaate ühingutega toimunud muutustest. Siiski jääks vaid

⁸ Komiteja kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs.

⁹ Ieva Zake, “Controversies of US-USSR cultural contacts during the Cold War: the perspective of Latvian refugees”, *Journal of Historical Sociology*, 21:1 (2008), 55–81; Ieva Zake, “Soviet campaigns against “capitalist ideological subversives” during the Cold War: the Latvian experience”, *Journal of Cold War Studies*, 91:3 (2010), 91–114.

¹⁰ Näiteid sellest, kuidas kahe organisatsiooni nimed on segi läinud, leiab muuhulgas ajakirjandusest: vt nt Hanneli Rudi, “Riigi Teatajas avalikustati omaaegsete KGB töötajate nimekiri”, *Postimees*, 04.01.2008 <<http://www.postimees.ee/1744251/riigi-teatajas-avalikustati-omaaegsete-kgb-toeetajate-nimekiri>> (01.12.2017); Koit Brinkmann, “ENSV KGB lubas Kofkini mitmele välisreisile”, *Äripäev*, 20.03.2015; Maarja Pakats, “Kuidas “sõbraliku naaberriigi” Soome president Kekkonen Eestis käis”, *Eesti Päevaleht*, 17.02.2017.

¹¹ Rahvusrhiiv (edaspidi RA), ERA.R-2206: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühing; RA, ERA.R-2249: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühing.

neile allikatele tuginedes pilt lünklikuks, mistõttu on toetavate allikatena kasutust leidnud ka teiste institutsioonide fondidest pärinev materjal, sõprusühingu trükised, ajakirjandus ja suulised allikad.

Peamiselt keskendutakse 1960. aastatele, kuna just sel kümnendil toimusid mõlemas institutsioonis märkimisväärsed arengud ja muutused. Arvesse on võetud külma sõja aegseid suurriikide vahelisi suhteid ja kultuuri rolli neis suhetes. Seejuures käsitletakse artikli võtmemõistet kultuuridiplomaatiat järgnevalt eelkõige kui mõjutus- ja propagandavahendit, milline selle põhiroll külmas sõjas ka oli. See tähendab ühtlasi, et sinise artikli käsitlusest jääb välja viimastel aastatel populaarsust võitnud nägemus kultuuridiplomaatiast kui “raudse eesriide” paotajast ja selle erinevatel pooltel asunud inimeste ühendajast.¹² Välis- ja kodueestlaste vaheliste suhete mõlemale poolele kasulikud mõjud, mis sageli kaasnesid sõlmitud kontaktidega paratamatult, olenemata võimude eesmärkidest, oleks omaette mahuka uurimistöö teema.

Pagulaseestlaskond Nõukogude võimu pilgu läbi

Teise maailmasõja lõpuaastad ja Saksa okupatsiooni asendumine Nõukogude omaga tõi kaasa suure põgenemislaine, mis kulmineerus 1944. aasta sügisel. Sõja käigus põgenes või sattus lääneriikidesse lisaks Baltimaade elanikele ka hulgaliselt Nõukogude Liidu “vanadelt aladelt” pärit rahvast, ühtekokku ligikaudu 5 miljonit inimest. Vahetult sõja järel oli Nõukogude Liidu eesmärk need inimesed võimalikult kiiresti repatrieerida. Eelkõige puudutas see küsimus Saksamaa ja Austria lääneliitlaste okupatsioonitsoonide põgenikelaagrite asukaid. Liitlaste vaheliste kokkulepetega, mis sõlmiti Jaltas veebruaris 1945 ja Halles sama aasta mais, pandi paika repatrieerimise detailid. Need kokkulepped võimaldasid ka sunniviisilist repatrieerimist, mida jõuliselt toetas ka ÜRO Abistamis- ja Taastamisadministratsioon (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA). Olukord muutus aja jooksul, kui selgus, et põgenike valdav osa tagasi pöörduda ei soovi. Sunniviisiline repatrieerimine lõpetati 1950. aastaks, 14. detsembril 1950 võttis ÜRO täiskogu vastu ka vastava resolutsiooni. Selleks hetkeks oli Teise maailmasõja käigus läände jõudnud 5 miljonist emigrandist jäänud repatrieerimata mõnisada tuhat isikut.¹³

¹² Vt nt *Beyond the divide: entangled histories of Cold War Europe*, ed. by Simo Mikkonen, Pia Koivunen (New York, Oxford: Berghen Books, 2015).

¹³ Kaja Kumer-Haukanõmm, *Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste probleematika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel*, Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis, 24 (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012); Simo Mikkonen, “Mass com-

Baltikumist pärit põgenikega oli olukord segasem. Üldjuhul eestlasi, lätlasi ja leedukaid, kes olid sattunud Briti ja Ameerika Ühendriikide okupatsioonitsoonide põgenikelaagritesse Saksamaal, sõjajärgsetel aastatel sunniviisiliselt ei repatrieeritud, ehkki Nõukogude Liidu ja UNRRA surve selleks oli tugev.¹⁴ Kuna baltlaste sunniviisiline repatrieerimine oli Nõukogude Liidu jaoks takistatud, siis püüti nende tagasipöördumist saavutada aktiivse propagandaga põgenikelaagrites. Nõukogude Liidu esindajad levitasid trükiseid ja raadiosaateid, samuti näidati filme ning püüti pagulasi repatrieeruma mõjutada kodumaalt saabunud kirjade abil. Taolised aktsioonid olid soositud ka Briti ja Ameerika Ühendriikide võimude poolt. Tegevust koordineerisid esialgu üleliidulisel tasandil repatrieerimisvalitsus Moskvas,¹⁵ liiduvabariigi tasandil Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (EKP KK) propaganda ja agitatsiooni osakond ning Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asunud repatrieerimisosakond. Hilisemad muutused organisatoorses korralduses olid seotud sunniviisilise repatrieerimispoliitika läbikukkumisega (neist muutustest lähemalt allpool).¹⁶ Võttes arvesse, et 1953. aastaks naasis ligemale 80 000 läände jõudnud eestlasest umbes 20 protsenti,¹⁷ ei olnud sellistel aktsioonidel just väga suurt efekti, kuigi ei saa välistada, et nii mõnigi tagasipöördunu tegi oma otsuse just propagandasurve all. Hiljemalt 1950. aastate keskspaigaks oli propaganda mõju tõenäoliselt siiski pea olematuks kahanenud.¹⁸

Sõja lõpuaastatel pagulaste peamiseks sihtriikideks olnud Saksamaalt ja Rootsist hakati 1940. aastate lõpust edasi liikuma kaugematesse riikidesse,

munications as a vehicle to lure Russian émigrés homeward”, *Journal of International and Global Studies*, 2:2 (2011), 45–61 (45–47); Draft Convention relating to the Status of Refugees, A/RES/429(V), <[\(http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/429\(V\)\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/429(V))> (01.01.2018).

¹⁴ Vt nt Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 16–17; Kumer-Haukanõmm, *Balti pagulaste problemaatika*, 32. Üheks suuremaks erandiks oli 153 baltlaste (sh seitsme eestlaste) deporteerimine Rootsist 1946. aastal.

¹⁵ Ametlikult NSVL Kodanike Repatrieerimise NSVL Rahvakomissaride Nõukogu [hiljem Ministrite Nõukogu] Voliniku Valitsus (Upravlenie Upolnomochennogo Sovnarkoma SSSR [Soveta Ministrov SSSR] po Delam Repatriatsii), Tegutses aastatel 1944–53, <<http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=203&sid=1152237>> (01.01.2018).

¹⁶ Kumer-Haukanõmm, *Balti pagulaste problemaatika*, 18, 56; Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 17–30.

¹⁷ Kaja Kumer-Haukanõmm, “Teise maailmasõja aegne eestlaste sundmigratsioon läände”, *Acta Historica Tallinensia*, 17:1 (2011), 95–109 (95).

¹⁸ Näiteks Harald Peep, kes 1955. aastal KGB poolt Saksamaale kojupöördumispropagandat tegema värvati, on oma mälestustes märkinud, et temal kadus töö käigus üsna kiiresti illusioon, justkui leiduks eesti pagulaste hulgas koju pöörduda soovijaid, vt Harald Peep, “Ä rebours ehk kiuslikke minevikukilde”, *Looming*, 3 (2006), 399–411 (410).

mis Teise maailmasõja järel immigratsioonitingimusi leevendasid.¹⁹ Rootsis säilis väljarändest hoolimata arvukas väliseesti kogukond, suuremad kogukonnad tekkisid Ameerika Ühendriikides ja Kanadas, märkimisväärsed olid ka Austraalia ja Suurbritannia kogukonnad ning küllaltki arvukalt jäi eestlasi elama ka Lääne-Saksamaale.²⁰ Nendes riikides kujunesid välja väliseestlaskonna aktivistide keskused, mis tuginesid valdavalt arvukatele Eestist põgenenud senisesse poliitilisse või kultuurieliiti kuulunud inimestele.²¹ Samas oli pagulaseestlaste erinevate riikide vahel jagunemise ja katusorganisatsioonide tekke varjuküljeks rühmituste omavaheline rivaalitsemine ja vastuolud. Etteruttavalt võib nentida, et vastuolusid tekitas muuhulgas küsimus, kas ja mil määral on kohane suhelda Eestisse jäänud kaasmaalastega ning kas seda tohiks teha otseselt Nõukogude võimuga seotud organisatsioonide vahendusel. Taolisi vastuolusid kasutasid Nõukogude eriteenistused edaspidi loomulikult ära ja püüdsid ka uusi konflikte õhutada.

Hoolimata pagulasringkondade omavahelistest vastuoludest oli väliseestlaste aktiivsus Nõukogude võimu silmis läbi aastakümnete ebamugav ja ohtlik nähtus, mis viis ulatuslike ideoloogiliste manipulatsioonideni väliseestlaste kogukondadega. Sellel oli mitmeid põhjusi. Esiteks häiris Moskvat väliseestlaste poliitiline ja diplomaatiline aktiivsus.²² Teiseks kartsid võimud pagulaseestlaste võimalikku mõju oma asukohariikide avalikule arvamusele. Ei saa välistada, et seda mõju hinnati tugevalt üle, ent igal juhul olid levinud seisukohad, et väliseestlased levitavad oma asukohamaades Nõukogude Liidule kahjulikku informatsiooni Eesti “tegelikkuse” kohta, mis sealse avalikkuses ka sobimatult palju kõlapinda on leidnud.²³ Nii seati välismaalastega sõlmitavate kultuurikontaktide üheks eesmärgiks endale

¹⁹ Tiit Tammaru, Kaja Kumer-Haukanõmm, Kristi Anniste, “Eesti diasporaa kujunemise kolm lainet”, *Eestlased ja eesti keel välismaal*, toim. Kristiina Praakli, Jüri Viikberg (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010), 35–57 (46).

²⁰ Tekstides esitatud eestlaste arv neis riikides erineb olenevalt kasutatud allikatest, aga ka sellest, kas arvestatud on ka enne Teist maailmasõda kujunenud diasporaad. Allikatest tingitud probleematikale on tähelepanu juhtinud Kaja Kumer-Haukanõmm: vt nt Kaja Kumer-Haukanõmm, “Eestlaste põgenemine Saksamaale”, *Eestlaste põgenemine Läände Teise maailmasõja ajal: artiklid ja elulood*, toim. Terje Hallik, Kristi Kukkk, Janet Laidla (Tartu: Korporatsioon Filiae Patriae, 2009), 13–53 (51). Vrd ka Raimo Raag, *Eestlane väljaspool Eestit: ajalooline ülevaade* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), 76.

²¹ Vrd Raag, *Eestlane väljaspool Eestit*, 76.

²² Vrd Mikkonen, “Giving a lesson”, 82.

²³ Vt nt RA, ERA.R-2206.1.12, l. 52–53: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu avakonverentsi protokoll; RA, ERA.R-2206.1.53, l. 12: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu juhatuse koosoleku protokoll nr 2, lisa nr 1, 21.03.1960.

sobiva informatsiooni levitamine Eesti elu-olu kohta, rõhutades vajadust vastata väliseestlaste levitatavale infole.²⁴ Kolmandaks ärritas Nõukogude võime mitte ainult väliseestlaste võimalik mõju välisriikide avalikule arvamusele, vaid ka Eesti NSV elanikele. Esmajoones tähendas see väliseestlaste osalemist Ameerika Ühendriikide Nõukogude Liidu vastu suunatud aktsioonides, eriti raadiojaamade Ameerika Häääl ja Raadio Vaba Euroopa/Vabadusraadio töös.²⁵ Need raadiojaamad kujunesid paljude kodueestlaste jaoks oluliseks alternatiivseks infoallikaks ja vähendasid võimude tekitatud infosulgu ka pidevast segajate kasutamisest hoolimata. Ning lõpuks ja eriti oluline just kultuuridiplomaatia seisukohalt oli küsimus eesti kultuuri esindamisest laias maailmas. Väliseestlased identifitseerisid ennast eesti kultuuri hoidja ja kaitsjana, mis oli sageli nende tegevuste käivitavaks jõuks. Oma uutes elukohariikides rajasid nad lisaks poliitilistele organisatsioonidele ka kultuuri- ja teadusseltse ning eestikeelseid haridusasutusi, mis omakorda koondusid mitmete katusorganisatsioonide alla. Väliseestlaste initsiatiivil tekkisid eesti keelt ja kultuuri õpetavad osakonnad ka mitme lääne ülikooli juurde.²⁶ Nõukogude võimude jaoks seevastu oli oluline presenteerida välismaailmale ideoloogiliselt sobivaid ilminguid eesti kultuurist näiteks selle kaudu, milliseid kirjanikke tõlgitakse võõrkeeltesse, millistele üritustele kutsutakse delegatsioone välismaalt, millistel muusikutel, kunstnikel ja teistel kultuuritegelastel võimaldatakse välismaal käia jne. Aja jooksul kujunes välja kahe suuresti vastandliku kultuurinarratiivi võitlus maailma tähelepanu nimel.

Eespool välja toodud nüansid kujunesid sõprusühingu ja hiljem VEKSA tegevuse olulisteks lähtekohtadeks. Samas tuleb silmas pidada, et probleemseks ja ohtlikuks nähtuseks peeti just Teise maailmasõja aegse väljarändelainega tekkinud pagulaskogukondi. Samal ajal eksisteerisid mitmel pool lääneriikides ka varasematel perioodidel välja rännanud eestlaste kogukonnad, kelle hulgas oli rohkelt vasakpoolsete või lausa nõukogude-sõbralike vaadetega inimesi. Ameerika Ühendriikides koondus see seltskond näiteks Nõukogude Liidu meelse ajalehe *Uus Ilm* toimetuse ümber, mida

²⁴ Vt nt RA, ERA.R-2206.1.53, l. 12: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu juhatuse koosoleku protokoll nr 2, lisa nr 1; RA, ERA.R-2206.1.135, l. 49: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1964. aastal.

²⁵ Vt nt Vello Ederma, *Siin Ameerika Häääl, Washington!* ([Tartu]: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 2016); Toomas Mattson, "Raadio Vaba Euroopa", *Sõna jõul: diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel*, toim. Kristi Anniste, Kaja Kumer-Haukanõmm, Tiit Tammaru (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008), 215–220.

²⁶ Vrd Raag, *Eestlane väljaspool Eestit*, 76, 78, 83–99. Vt ka Kaja Kumer-Haukanõmm, "Väliseestlus kodueestlaste silmade läbi", *Tuna*, 3 (2007), 143–145.

Nõukogude võimud hakkasid toetama nii rahaliselt kui ka infoga ning mida hoolimata selle vähesest kandepinnast väliseestlaskonnas tervikuna peeti üheks olulisemaks tugipunktiks propagandategevuses.²⁷ Nõukogude Liidu suhtlus väliseestlastega toimus seega mitmel tasandil ja oli nüansi-rohke. Just kultuurialane tegevus kujunes seejuures selliseks taktikaliseks lükkeks, millega oli võimalik läheneda ka sõja tagajärjel tekkinud pagu-laskogukonnale.

Kultuuridiplomaatia korraldus Nõukogude Liidus

Selleks, et mõista, kuhu väliseestlased Nõukogude Liidu kultuuridiplomaatias paigutuvad, tuleb kõigepealt selgitada nii Moskva läänediasporaad puudutava poliitika arenguid kui muutusi valdkonda korraldanud organisatsioonide struktuuris. Välisriikidega sisse seatud kultuurisuhtluse ja sealse diasporaaga tegelesid eraldi kaks suurt organisatsiooni, mille nimed, struktuur ja mingil määral ka eesmärgid aja jooksul muutusid.

Diasporaa mõjutamise teema tuli Nõukogude Liidus jõulisemalt päevakorda pärast sunniviisilise repatrieerimise lõpetamist 1950. aastal. Nagu eespool mainitud, oli selleks hetkeks läände jäänud mõnisada tuhat algsest viiest miljonist põgenikust.²⁸ Nõukogude Liidu seisukohalt oli nende näol tegemist jätkuvalt vaenuliku elemendiga, mis samas oli kujunenud püsivaks reaalsuseks. Sunniviisilise repatrieerumise peatumine tõi kaasa suunamuutuse emigrante puudutavas poliitikas.²⁹ Edaspidi püüdis Nõukogude Liit emigrante motiveerida kodumaale tagasi pöörduma. Nende mõjutamine algas intensiivselt 1950. aastate keskel. 1955. aastal asutati Berliinis komitee Kodumaale Tagasipöördumise Eest³⁰. Nõukogude Liidu poolt okupeeritud Ida-Berliin oli propagandastaabiks väga sobiv ühelt poolt vajaliku tehnilise varustuse olemasolu tõttu ja teisalt seepärast, et just Saksamaal paiknes tol ajal tuhandeid Nõukogude kodanikke. Komitee alustas massiivset propagandat, kasutades ära selle aja üht olulisemat kommunikatsioonivahendit – raadiot. Käima pandi raadiojaam Raadio

²⁷ Vt nt RA, ERA.R-2206.1.29, l. 72–75: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu aruanne 1959.–60. aasta kohta; RA, ERA.R-2206.1.115, l. 34: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1. jaanuarist 1. novembrini 1963; RA, ERA.R-2206.1.135, l. 47: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1964. aastal.

²⁸ Mikkonen, “Mass communications”, 45–47.

²⁹ Nõukogulikud keelekasutuses asendus “repatriandi” mõiste “emigrandiga” paralleelselt tagasikutsumispoliitikast loobumisega.

³⁰ *Komitet za vozvrashcheniyu na Rodinu.*

Kodumaale Tagasipöördumise Eest ja ilmumist alustas ka samanimeline ajaleht. Raadiojaam ja ajaleht olid mitmekeelsed, muuhulgas edastati saateid ja anti ajalehte välja ka eesti keeles. Üsna kiiresti selgus, et masspropaganda sellisel kujul ei toimi ja Nõukogude Liitu tagasipöördujate hulk jäi selgelt alla soovitud taseme. Ei aidanud ka emigrantide Nõukogude Liidus elavate lähedaste survestamine, et nad veenaks sugulasi kodumaale tagasi pöörduma. Komitee edasised järkjärgulised struktuuri- ja nimemuutused peegeldasid ilmekalt senise propaganda ebaõnnestumist ja repatrieerimispoliitikast loobumist. 1959. aastal nimetati see ümber Kodumaale Tagasipöördumise ja Rahvuskaslastega Kultuurisidemete Arendamise Komiteeks³¹, 1963. aastal heideti nime esimene pool täiesti kõrvale. Nimi muutus ka raadiojaamal ja ajalehel, mis mõlemad said järgnevalt nimeks Kodumaa Hääl.³² Selle muudatusega kaasnes organisatsiooni struktuuri muutus – edaspidi tegutses see Moskvas ja Ida-Berliini jäi alles komitee haru. 1975. aastal muudeti organisatsiooni nime taas kord – komiteest sai ühing.³³ Olenemata sellest, milline oli parajasti organisatsiooni ametlik nimi, juurdus selle lühivormilise nimetusena Rodina (vn k kodumaa).

1963. aastaks oli Moskvas korrastatud ka ajale jalgu jäänud kultuuridiplomaatia organisatsioon. Nõukogude Liit kujundas oma vastavad institutsioonid üldjoontes välja kahe maailmasõja vahel. Välisriikidega kultuurikontaktide rajamise põhiraskus lasus 1925. aastal asutatud VOKS-il. Pärast Teise maailmasõja lõppu tabas seda organisatsiooni madalseis, kuna hilisstalinlikul perioodil oli tihedam kultuurialane koostöö Nõukogude Liidu ja välisriikide vahel takistatud. Nõukogude Liit kasutas küll ka sel ajal kultuuri välisriikide mõjutamise vahendina, ent piirata püüti suhtlust, mis võinuks kaasa tuua vastupidise ehk välismaailma mõjutused Nõukogude Liidule. Stalini surma järel olukord muutus. Kultuurikontaktide hulk

³¹ *Komitet za vozvrashcheniyu na Rodinu i razvitie kul'tur'nykh svyazei s sootchestvennikami za rubezhom.*

³² Mikkonen, "Mass Communications", 47–49, 57. Organisatsioon tegutseb tänapäevalgi kandes nime *Assotsiatsiya po svyaziyam s sootchestvennikami za rubezhom Rodina*, samuti ilmub jätkuvalt ajaleht *Golos Rodiny* (Kodumaa Hääl).

³³ *Obshchestvo po kul'turnym svyaziyam s sootchestvennikami za rubezhom.* Organisatsiooni struktuuri- ja nimemuutuste kohta vt nt *Sovetskoe obshchestvo po kul'turnym svyaziyam s sootchestvennikami za rubezhom (obshchestvo "Rodina")*, 1955–1992, <<http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=203&sid=1152281>> (01.01.2018). 1975. aasta muutuse kohta leidub ka allikaid, mille järgi loodi uus organisatsioon, vt nt V. O. Daines, *Istoriya Rossii i mirovogo soobshchestva* ([Moskva]: OLMA Media Grupp, 2004), 324; RA, ERA.R-2249.1.141, l. 2, 4: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee juhatause presiidiumi koosoleku protokoll, 23. 12.1975.

lääneriikidega kasvas ning lihtsustus välisturistide pääs Nõukogude Liitu.³⁴ Sulaaeg ning Nõukogude Liidu ja lääneriikide vaheliste suhete tihenemine tekitasid vajaduse suuremateks ümberkorraldusteks kultuuridiplomaatia organisatsioonides. Üks esimesi märke poliitilisest huvist kultuurikontaktide laienemise suunas ilmnes külma sõja pingete vähendamisel olulist rolli mänginud 1955. aasta juulis toimunud Genfi kohtumisel Nõukogude Liidu, Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja Prantsusmaa vahel. Kohtumisel arutasid Nõukogude Liidu välisminister Vjatšeslav Molotov ja Ameerika Ühendriikide riigisekretär John Foster Dulles muuhulgas kultuurisidemete laienemise vajadust, esialgu küll konkreetsete tulemusteta. Tol hetkel ei olnud Nõukogude Liit veel valmis piiranguid kultuuri- ja informatsioonivahetusele likvideerima, ent vastastikune huvi oli selle aruteluga fikseeritud.³⁵

Ehkki Genfi kohtumisel vaevalt suurt mõju liidusisestele arengutele oli, võib nentida, et ümberkorraldused välissuhtlust koordineerivates organisatsioonides algasid just pärast 1955. aastat. Iseloomulikuks ilminguks oli vastavate institutsioonide rajamine liiduvabariikides. Eestis jõuti 6. novembril 1956 Välismaaga Kultuurisidemete Pidamise Eesti Ühingu ehk VOKS-i Eesti osakonna asutamiseni.³⁶ Õige pea pärast seda võeti Moskvas suund VOKS-i likvideerimisele. 1957. aasta sügisel langetati otsus VOKS-i asendamiseks Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Nõukogude Ühingu Liiduga (SSOD³⁷), mida põhjendati ametlikult VOKS-i võimetusega tulla toime üha suureneva kultuurikontaktide hulgaga, mis omakorda olevat tingitud välisriikides üha kasvavast huvist Nõukogude Liidu vastu.³⁸ Kuna kontaktide hulk lääneriikidega oli sula-ajaga tõepoolest kasvanud, siis peegeldab see väide reaalselt olukorda päris hästi. Iseküsimus on, kas tihenenu suhtlus oli ainus või olulisim põhjus VOKS-i reorganiseerimiseks.

SSOD oli üles ehitatud katusorganisatsioonina, mis pidi ühendama liiduvabariikides rajatavaid välisriikidega sõpruse arendamise ühingu. See tähendas ühtlasi VOKS-i Eesti osakonna sulgemist ja selle asemele uue ühingu asutamist, milleni jõuti 23. detsembril 1958, kui toimus Välismaaga

³⁴ Nigel Gould-Davies, "The logic of Soviet cultural diplomacy", *Diplomatic History*, 27:2 (2003), 193–214 (203–204).

³⁵ Gould-Davies, "The logic of Soviet cultural diplomacy", 205–206.

³⁶ *Sõprusrajad*, koost. Silvi Teesalu (Tallinn: Perioodika, 1986), 10; *Lisa Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu V konverentsi aruanded – 20. detsembril 1986. a.*, koost. Silvi Teesalu (Tallinn: Eesti Sõprusühing, 1986), 5.

³⁷ *Soyuz Sovetskikh Obshchestv Druzhby i Kul'turnoi Svyazi s Zarubezhnyimi Stranami*.

³⁸ Gould-Davies, "The logic of Soviet cultural diplomacy", 205–206; *Sõprusrajad*, 9.

Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu avamiskonverents.³⁹ Sõprusühing kujunes mitmetasandilise struktuuri ja laiahaardelise tegevusvaldkonnaga massiorganisatsiooniks. Formaalselt oli sõprusühingu kõrgeim organ konverents, mis küll toimus ebaregulaarselt ja harva. Ühingu püsivad juhtorganid olid suure liikmete arvuga juhatus ja väikesearvuline presiidium, mis võttis vastu otsuseid või pigem kinnitas kõrgemalt tulnud korraldusi. Sõprusühingu igapäevategevus oli jaotatud temaatiliste sektioonide, kindlate riikidega sidemete arendamiseks mõeldud osakondade ja kollektiivsete liikmete vahel. Viimased olid üle Eesti paiknenud erinevad asutused, mis võisid saada sõprusühingu kollektiivse liikme staatuse asutusesisese valitud esinduse kaudu. Kollektiivse liikme staatus tulenes ideest kasutada kontaktide sõlmimisel ja arendamisel nn vabatahtlikku aktiivi, kelle pidid moodustama valdavalt kollektiivsete liikmete esindajad, aga ka teised kultuuritegelased ja inimesed erinevatest eluvaldkondadest. Nii iseloomustas kollektiivsete liikmete tegevust pseudoinitsiatiiv – näiliselt pidid asutused omaalgatuslikult sama tegevusala välisriigi ettevõttega kontakte sõlmima, reaalsuses tehti seda sageli sõprusühingu otsesel surveel. Siiski võis sõprusühingu kollektiivseks liikmeks olek asutustele ka kasu tuua, näiteks kohtadena välismaale saadetavatesse turismigruppidesse ja delegatsioonidesse. Nii on loomulik, et aastate jooksul sõprusühingu ja selle osakondade kollektiivsete liikmete arv kasvas märkimisväärselt. Kuna kollektiivsete liikmete hulgas oli väga erinevate eluvaldkondade esindajaid (nt kuulusid nende hulka mitmeid kolhoosid ja tehased) ega piiratud vaid kultuuriasutustega kitsamas mõttes, võib nentida, et sõprusühingu tegevuses tähendas kultuur kõiki inimühiskonna tegevuse ilminguid. Selline kultuuri defineerimine lähtus vajadusest demonstreerida välismaailmale lisaks kultuurisaavutustele või isegi esmajärjekorras ka majanduslikku ja sotsiaalset heaolu, kusjuures viimaseid kahte peeti esimese eelduseks.

Sõprusühing ja VEKSA

Sõprusühing pidi algusest peale tegelema ka väliseestlasi puudutavate küsimustega. Ootuspäraselt kuulusid arvuka väliseestlaskonnaga riigid, nagu Rootsi, Ameerika Ühendriigid, Kanada ja Austraalia, sõprusühingu jaoks prioriteetsete riikide hulka, neist esimesega suhtlemise jaoks asutati 1959. aastal ka eraldi osakond. Sõprusühingu dokumentatsioon näitab, et probleemil oli kaks poolt: ühest küljest pidi sõprusühing väliseestlaste ringkondades levitama propagandistlikku infot Nõukogude Eesti elust, aga

³⁹ *Sõprusrajad*, 10.

teiselt poolt tegelema vastupropagandaga väliseestlaste tegevusele.⁴⁰ Lisaks sellele iseloomustavad väliseestlaste tähtsust sõprusühingu tegevuses ka konkreetsemad sammud. Näiteks hakkas 1958. aastal sõprusühing KGB soovitusel välja andma väliseestlastele suunatud nädalalehte Kodumaa. Mingis mõttes oli tegemist varasema ajalehe Kodumaale Tagasipöördumise Eest järglasega, nagu on rõhutanud Ivo Juurvee.⁴¹ Otsest järjepidevust kahe ajalehe vahel siiski ei olnud, ajalehte Kodumaale Tagasipöördumise Eest anti välja Berliinis ja selle sisu eest vastutas Rahva Hääle toimetus, samuti ilmusid ajalehed lühikest aega 1958. aasta lõpus paralleelselt. Kui senine ajaleht suleti seoses repatrieerimispropagandast loobumisega, siis Kodumaast kujunes edaspidi olulisim ja regulaarseim väliseestlastele suunatud propagandakanal.⁴²

Miks kujunes väliseestlastega tegelemine esialgu just nimelt VOKS-i Eesti osakonna ja seejärel sõprusühingu kohustuseks ning alles hiljem moodustati selleks eraldi organisatsioon olukorras, kus põhimõtteliselt olnuks võimalus rajada vastav organisatsioon ka üleliidulise Rodina otsealluvuses?⁴³ Võimalikke põhjusi saab vaid oletada. Näiteks oli sõprusühingul kui kohalikul institutsioonil väliseestlastega tegelemiseks olemas vajalik oskusteave, kuivõrd oodatud tegevused olid olemuslikult sarnased: sõlmida kontakte organisatsioonide ja üksikisikutega, koostada ja levitada mitmesugust propagandistliku sisuga infomaterjali, saata delegatsioone välismaale ja võtta väliskülalisi Eestis vastu ning korraldada üritusi nii välismaal kui Eestis. Kuni väliseestlaste roll nende tegevuste sihtmärgi või aktiivse osapoolena ei olnud veel kuigi märkimisväärne, ei olnud eraldi organisatsioon ka väga vajalik. Nagu järgnevalt näidatakse, asutati ka VEKSA esialgu just sõprusühingu juurde. Sellegi valiku kaaluks võis olla arusaam, et kohalik ja sisse töötatud institutsioon tunneb

⁴⁰ Vt nt RA, ERA.R-2206.1.12: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu avakonverentsi protokoll.

⁴¹ Juurvee, "Idabloki eriteenistused", 55.

⁴² Juurvee, "Idabloki eriteenistused", 55; *Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 2. osakonna agentuur- ja operatiivtöö tulemuste kohta 1958. aastal*. *Aruanne Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Riikliku Julgeoleku Komitee 4. osakonna agentuur- ja operatiivtöö tulemuste kohta 1958. aastal*, tlk. ja toim. Jüri Ojamaa, Jaak Hion, komment. Indrek Jürjo (Tallinn: Rahvusarhiiv, 2005), 152, 189. Nt Lätis ei asutatud vastupidiselt Eestile uut ajalehte, vaid nimetati 1958. aastal senine Kodumaale Tagasipöördumise Eest (*Par atgriešanas dzimtenē*) ümber Kodumaa Hääleks (*Dzimtenes bals*), ühtlasi koliti ajalehte toimetus Riiga, vrd Zake, "Soviet campaigns", 98.

⁴³ See, et VEKSA asutati Eesti sõprusühingu, aga mitte Rodina juurde, on kirjanduses ka segadust tekitanud. Vt nt Raag, *Eestlane väljaspool Eestit*, 108.

Joonis 1. VEKSA esimene esimees Endel Jaanimägi kõnelemas organisatsiooni asutamiskoosolekul 15. aprillil 1960 (RA, EFA.204.1-2417).

nii siinseid olusid kui väliseestlaste meeleolusid ja sisepeingeid paremini, kui seda suudaks nullist vaid Moskvast tulevate suuniste järgi rajatud täiesti uus organisatsioon.

Kuni 1960. aastani oli väliseesti küsimusega tegelemine niisiis sõprusühingu pädevuses, ent valdkonna paremaks koordineerimiseks asutati 1960. aastal sõprusühingu juurde Väliseestlastega Sidemete Arendamise Komitee. Indrek Jürjo on seda sündmust kirjeldades lühidalt nentinud, et 2. aprillil 1960 tuli kokku üheksaliikmeline initsiatiivgrupp, mis 15. aprillil moodustas uue komitee, peatumata pikemalt küsimusel, mis asjaoludel toimus komitee moodustamine just sõprusühingu juurde.⁴⁴ Tol hetkel oli sisuliselt tegemist ühega mitmest sõprusühingu temaatilisest sektsioonist, ehkki komitee õiguslik staatus võis tulenevalt seotusest Rodinaga ülejäänud sektsioonidest⁴⁵ mõnevõrra erineda.

VEKSA avakoosolekul sõnastas selle vastne esimees ja ühtlasi sõprusühingu aseesimees Endel Jaanimägi komitee kolm peamist tegevussuunda:

⁴⁴ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti, 190–191*. Algatusgruppi kuulusid kirjanik Vladimir Beekman, kirjanduskriitik Nigol Andresen, muusikateadlane Artur Vahter, ajaloolane Leida Loone, arst Ilo Sibul, helilooja Gustav Ernesaks, ajakirjanikud Raik Aarma ja Elmar Mustmets ning sõprusühingu esindajana selle tol hetkel veel aseesimees Raoul Viies.

⁴⁵ Tol hetkel olid sõprusühingu juures tegutsemas muusika, kunsti ja kirjanduse sektsioonid, 1961. aastal lisandus ka naistesektsioon.

esiteks informatsiooni levitamine väliseestlaste seas; teiseks sidemete sõlmimine kodu- ja väliseestlaste vahel ning kolmandaks väliseestlaste Eesti-riiside korraldamine.⁴⁶ 1960. aastaks olid olud sobivaks muutunud, et luua selliste ülesannete täitmiseks uus organisatsioon. Sula-aja tingimustes kasvas väliseestlaste huvi kodumaa suhtes ja tekkis suurem julgus seda külastada. Väliseestlaste kogukondades oli peale kasvamas põlvkond, kellel puutus vahetu kokkupuude Nõukogude repressioonidega ja kes olid sula-aja lääne ja ida vaheliste soojenenud suhete tingimustes Nõukogude võimudega altimad suhtlema. Ka vanema põlvkonna kultuuritegelaste seas oli neid, kes soovisid taastada suhted kodumaale jäänud kolleegidega ja olid selle nimel valmis siinsete võimuinstantsidega kontakte sõlmima.

Kuna väliseestlaste seas ei olnud üksmeelt, kas üldse ja mil määral kodueestlastega suhtlemiseks Nõukogude Liidu organisatsioonide vahendust kasutada tohiks, oli iga õnnestunud kontaktiloomine VEKSA ja väliseestlaste prominentide vahel Nõukogude eriteenistustele heaks võimaluseks pagulasringkondade vahele kiilu löömiseks ja konfliktide õhutamiseks.⁴⁷

VEKSA tegutses sõprusühingu sektsioonina kuni 1968. aastani. Ühtlasi tähendas see, et komitee rahastus toimus läbi sõprusühingu eelarve, aga sedagi, et mitmed VEKSA tegevused viidi läbi sõprusühingu presiidiumi otsusel ja sõprusühingu liikmete osalusel. Nii näiteks saadeti 1960. aastate esimesel poolel mitmeid sõprusühingu ja VEKSA juhtivatest liikmetest koosnenud delegatsioone Rootsi, seades neile eesmärgiks luua kasulikke kontakte nii kohalike organisatsioonide ja üksikisikutega kui sealsete väliseestlastega. Olemasolevad reisiaruanded jätavad seejuures mulje, et väliseestlastega tegelemine oli seejuures domineeriv, seda enam, et rootslased olid esialgu tõrksad Eesti NSV-st pärit inimestega sidemeid sõlmima.⁴⁸ Teisalt mõjutas aruande sisu kahtlemata see, kas selle kirjutaja oli sõprusühingu või VEKSA esindaja. Ent olenemata sellest, millised eesmärgid üksikute lähetuste puhul domineerisid, on selge, et VEKSA rajamine

⁴⁶ RA, ERA.R-2249.1.1, l. 18–19: Endel Jaanimäe ettekanne Väliseestlastega sidemete arendamise komitee loomisest, 15.04.1960.

⁴⁷ Vrd nt RA, ERA.R-2206.1.135, l. 36–37, 45–46: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu 1964. a. jaanuarist oktoobrini; ERA.R-2206.1.86, l. 25. Sarnased väited ka ERA.R-2206.1.129, l. 46.

⁴⁸ RA, ERA.R-2206.1.86, l. 21–40: Randar Hiire aruanne sõprusühingu ja VEKSA turismigrupi sõidust Rootsi, 6. oktoober 1961; RA, ERA.R-2206.1.72, l. 40–41: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1961. aastal; RA, ERA.R-2206.1.115, l. 35: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1963. aastal; RA, ERA.R-2206.1.135, l. 48: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu 1964. aasta jaanuarist oktoobrini.

sõprusühingu juurde ei olnud pelgalt formaalsus, vaid nende tegevus oligi omavahel ulatuslikult läbi põimunud.

Olles küll osa sõprusühingust, pidi VEKSA samal ajal tegutsema ka Rodina suunistest lähtuvalt ning oli selle ees aruandekohustuslik. Sõprusühingu dokumentatsioonist on näha, et veel 1960. aastate esimesel poolel loetakse VEKSA tegevus üsna üheselt sõprusühingu tegevusplaanide hulka. See ilmneb näiteks 1963. ja 1964. aasta aruannetest, kus väliseestlastega seotud tegevustele oli pühendatud eraldi rubriik. Ent 1965. aastast alates on see rubriik likvideeritud viitega VEKSA eraldi aruandlusele. Kuigi need märgid viitavad mõneti, et 1960. aastate keskpaigast hakkas VEKSA tegevus sõprusühingust lahti ühenduma, ei ole võimalik üheselt vastata küsimusele, kas juba sel ajal eksisteerisid reaalsed plaanid kaks organisatsiooni eraldada või oli esialgu tegemist kõigest aruandluse ratsionaliseerimisega, kuivõrd kumbki organisatsioon pidi eraldi aruanded koostama ja Moskvasse lähetama – sõprusühing SSOD-le ja VEKSA Rodinale. VEKSA aruandluskohustus Rodina ees tekkis tõenäoliselt alles pärast viimase Berliinist Moskvasse kolimist, mis mõnevõrra selgitab ka just 1960. aastate keskel toimunud muutust.⁴⁹

Mitte ainult komitee seosed sõprusühinguga, vaid ka organisatsioon ise oli 1960. aastate keskpaigaks muutumas. 1964. aastal muudeti komitee ametlikku nimetust. Väliseestlastega Sidemete Arendamise Komiteest sai Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee. Pealtnäha tühine formaalne muudatus oli arvatavasti otseselt seotud eelnenud aastal toimunud Rodina nimemuutusega, mis markeeris üheselt tagasikutsumispropagandast loobumist.⁵⁰ Ehkki VEKSA ei tegelenud algusest peale repatrieerimispropagandaga, tõusid toimunud muutuse käigus kultuurikontaktid diasporaaga jõuliselt esile ja võisid tingida ka vajaduse liiduvabariikide ühingutes tegevussuunad üle vaadata. Toimunud nimemuutust on sõprusühingu teisel, 1966. aastal toimunud konverentsil huvitavalt kommenteerinud ajaloolane Juhan Kahk, üks VEKSA aktiivi liige: “Teiseks väga oluliseks ülesandeks on võitlus reaktioonilise emigrantliku ladviku poolt levitatud valeinformatsiooniga. Seega pole juhuslik, et meie väike komitee on leidnud külalislahke varjualuse suure ühingu raames ja pole juhuslik, et meid kaks aastat tagasi ümbernimetati, kusjuures meie magistraalliiniks jäi kultuurialane töö, kultuurialane vastupropaganda.”⁵¹ Kahki sõnavõtt on

⁴⁹ Teadaolevalt saatis VEKSA esimese aruande Rodinale 1963. aastal.

⁵⁰ RA, ERA.R-2249.1.1, l. 118: Väliseestlastega Sidemete Arendamise Komitee tööst 1963/64. aastal, 05.06.1964.

⁵¹ RA, ERA.R-2206.1.188, l 120: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu II konverentsi stenogramm, Juhan Kahki sõnavõtt.

ühtlasi hea näide põhjustest, miks VEKSA asutati just sõprusühingu egiidi all ja millist rolli nähti väliseesti küsimusel kultuuridiplomaatias üldiselt. Vastavalt sellele pidi Kahki hinnangul ka VEKSA roll olema eelkõige kultuuriline. Miks juba VEKSA asutamisel sellest põhimõttest ei lähtunud või miks ei peegeldunud see põhimõte VEKSA alguses nimes, on omaette küsimus. Jaanimäe 1960. aastal sõnastatud eesmärkidest lähtudes plaaniti VEKSA kaudu vahendada ka välismaal sugulasi omavate n-ö tavainimeste kontakte, mis sel hetkel võis mõjutada ka organisatsiooni nimevalikut. Aja jooksul muutusid seisukohad ka VEKSA-siseselt. Huvitav on märkida, et VEKSA dokumentides 1960. aastate teisest poolest hoopis vastustakse tavainimeste ja eriti pensioniealiste isikute külaskäikude vahendamist VEKSA poolt, pidades sellist tegevust kasutuks ressursside raiskamiseks, kuna neil reisidel puuduvat igasugune propagandistlik mõju väliseestlastele.⁵²

Etteruttavalt tasub peatuda ka VEKSA järgmisel ja ühtlasi viimasel nimemuutusel. Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee nime all tegutses VEKSA 1976. aastani, mil see nimetati ümber Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühinguks.⁵³ Jällegi järgnes see samalaadsele Rodina ümbernimetamisele. Huvitaval kombel oli komitee võimalikust ümbernimetamisest põgusalt juttu juba VEKSA juhatuse presiidiumi 1967. aasta detsembris toimunud koosolekul, kus seda mainiti kontekstis, et organisatsiooni nimi, olenemata sellest, kas see on komitee või ühing, ei tohiks mõjuda bürokraatliku aparaadina, mida väliseestlased kardaksid, vaid peab jätma mulje demokraatlikust ja ühiskondlikust organisatsioonist.⁵⁴ Võimalik, et see idee oli laiema kõlapinnaga ja sai kaaluks hilisemale ümbernimetamisele ning seda mitte ainult Eestis, vaid teisteski liiduvabariikides. Avalikult põhjendatigi seekordset ümbernimetamist vajadusega rõhutada VEKSA “ühiskondlikku iseloomu”, mis pidi olema ühingu välise kuvandi tugisammas.⁵⁵

Võib väita, et vormiliselt paigutusid VEKSA-ga seotud arengud üleliidulise diasporaa-poliitika muutumise muustrisse. Mingis mõttes oli tegemist loomuliku organisatsioonistruktuuri korrastamisega Moskva poliitika muutumise, aga ka organisatsioonisiseste kogemuste omandamise tagajärjel. Lisaks loobumisele repatrieerimisest ja kultuurisuhete kaudu diasporaa õõnestamisele üleminekule oli oluline ka Rodina tegevuskeskuse

⁵² Vt nt RA, ERA.2249.1.3, l. 71: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee laiendatud koosoleku protokoll, 21.12.1967.

⁵³ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 191.

⁵⁴ RA, ERA.R-2249.1.3, l. 77: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee presiidiumi laiendatud koosoleku protokoll, 21.12.1967.

⁵⁵ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 236.

koondamine Ida-Berliinist Moskvasse ja sellega seotud nihe alluvussuhtes, mis pidi paratamatult ka organisatsioonisisest tööritmi mõjutama. Aja jooksul loksus organisatsiooni töökorraldus paika ja tuli kõne alla liiduvabariikide vastavate struktuuride korrastamine.⁵⁶

Omaette küsimus on VEKSA ja sõprusühingu eraldamise lokaalsed põhjused. Nende kohta ei ole väga palju dokumenteeritud tõendeid. Kõige otsesemalt viitab vajadusele VEKSA sõprusühingu küljest lahti ühendada ja selle vajaduse põhjustele VEKSA esimehe Endel Jaanimäe Eesti NSV Ministrite Nõukogule 31. märtsil 1967 saadetud kiri. Kirjas selgitas Jaanimägi, et VEKSA on seni tegutsenud sõprusühingu eelarve järgi, sellega ühistes ruumides ja VEKSA tegevuseks on eraldatud 2,5 ametikohta. Samas oli komitee tegevus aastate jooksul laienenud ja väliseestlastega sõlmitud kontaktide hulk pidevalt kasvanud. Nii olevat mõistlik viia komitee oma eelarve peale, leida sellele tegevuseks sobivad ruumid ja suurendada koosseisu. Ehkki kiri näib pealiskaudsel pilgul olevat taotlus organisatsioonide eraldamiseks, nähtub, et põhimõtteline otsus oli selleks hetkeks juba tehtud, küll aga ei selgu kirjast, kes oli otsuse langetaja. Kiri kujutaski endast õigupoolest saatekirja VEKSA uuele põhikirjale, mis esitati ministrite nõukogule kinnitamiseks. Kirja saatmise hetkeks olid eraldumise plaanid muuhulgas kooskõlastatud ka üleliidulise Rodinaga.⁵⁷ Ettepanek struktuurimuutusteks pärines aga tõenäoliselt KGB-st, mis juba varemgi suunas olulisemaid arenguid organisatsioonide tegevuses. On keeruline hinnata, kui palju võis eraldumist mõjutada VEKSA vastutava sekretäri Randar Hiire teadmata adressaadiga õiend 1966. aastast, milles ta juhtis tähelepanu VEKSA ruumi- ja tööjõupuudusele ning transpordiprobleemidele.⁵⁸ Kuna tegemist on mustandiga, pole teada, kas see üldse välja saadeti. Ent võttes arvesse Hiire operatiivtöötaja positsiooni KGB-s, on tõenäoline, et tema arvamus võis edasisi arenguid mõjutada.

Samas ei ole veel VEKSA 1967. aasta detsembris toimunud juhatuse koosoleku protokollis sõnagi juttu peatselt eraldumisest. Küll aga mainitakse vajadust seoses töökoormuse kasvuga suurendada aseesimeeste arvu

⁵⁶ Lätis toimunud arengud viisid 1960. aastate teiseks pooleks sarnase tulemuseni, ent mõnevõrra teisi teid pidi. 1961. aastal rajati seal Kodumaale Tagasipöördumine ja Rahvuskaslastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee Läti haru, millest 1964. aastal kasvas välja Välislätlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee. Vrd Zake, "Soviet campaigns", 98–99.

⁵⁷ RA, ERA.R-1945.1.521, l. 1: Jaanimägi ENSV Ministrite Nõukogu juures asunud juriidilise komisjoni esimehele K. Paasile, 31.03.1967.

⁵⁸ RA, ERA.R-2249.1.10 l. 57–62: Õiend Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee tegevusest, 23.02.1966.

kahelt kolmele – uueks aseesimeheks sai Lembit Kumm.⁵⁹ Sellise ebakõla põhjust on keeruline hinnata. Võimalik, et olukorras, kus sisuliselt oli otsus eraldumiseks juba langetatud, ei olnudki enam tegemist päevakajalise küsimusega, seda enam, et VEKSA ametnikel oli selles osas vähe sõnaõigust. Kuna eemaldumine sõprusühingust oli sujuvalt toimunud alates 1960. aastate keskpaigast, ei tähendanudki formaalne eraldumine VEKSA tegevuse seisukohalt sisulist muutust.

Kui Jaanimäe kiri oli dateeritud 31. märtsiga 1967, siis uus põhikiri kinnitati aasta hiljem. 29. märtsil 1968 tehtud otsusega oli VEKSA niisiis sõprusühingust ametlikult lahku löödud. Mis VEKSA jaoks selle otsusega seoses õigupoolest muutus? Eraldumisega kasvas VEKSA haldusaparaat kahekordseks – viie palgalise töötajani, kelle hulgas oli kaks vanemreferenti. Siiski jäi VEKSA liikmeskonna suuruse ja struktuuri poolest sõprusühingust jätkuvalt tagasihoidlikumaks.⁶⁰ Juba ainuüksi palgaline haldusaparaat oli sõprusühingul endiselt märgatavalt suurem. Erinevalt sõprusühingust puudus VEKSA-l ka rohkearvuline “aktiiv” kollektiivsete liikmete näol. Põhikirja järgi võisid komitee liikmeteks saada küll erinevate asutuste esindajad, ent mitte asutused tervikuna asutusesiseselt valitud esinduste kaudu, nagu see oli sätestatud sõprusühingu põhikirjas.⁶¹

Selline pealtnäha tühine erinevus detailides pidi tähendama ka märkimisväärseid erinevusi töökorralduses. Kui sõprusühingu tegevus tugines näiliselt kollektiivsete liikmete “vabatahtlikule” panusele, siis VEKSA tegevus oli ka vormiliselt märksa tsentraliseeritum. Samuti ei püüdnud VEKSA oma tegevusse haarata erinevaid eluvaldkondi, vaid keskendus eelkõige kultuuritegelastele. Nii oli loomulik, et ka selle sõprusühingust oluliselt väiksearvulisem “aktiiv” moodustati valdavalt just Eesti kultuuri- ja teaduseliidist.⁶² VEKSA dokumentatsioonis ei kohta erinevalt sõprusühingu materjalidest ootust seotud asutuste omaalgatuslikuks tegevuseks, kogu väliseestlastega suhtlemise koordineerimine käis vastavalt VEKSA juhatuse otsustele. Samuti olid kontaktid väliseestlastega eelkõige üksikisikutevahelised, mis oli ilmselt taktikaline lüke – indiviide oli lihtsam mõjutada ja nende üle kontrolli saavutada kui kontrollida terveid välis-

⁵⁹ RA, ERA.R-2249.1.2, l. 49: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee juhatuse koosolek, 21.12.1967.

⁶⁰ RA, ERA.R-2249.1.21, l. 6: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee koosseis.

⁶¹ RA, ERA.R-2249.1.21, l. 3: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee põhikiri; *Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu põhikiri* (Tallinn, 1966), 3.

⁶² Vrd Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 236.

eesti organisatsioone. Kui eespool sai märgitud, et Nõukogude Liit püüdis kultuurisuhtluse kaudu maailmale jätta muljet endast kui majanduslikult ja sotsiaalselt kõrgelt arenenud riigist, mille jaoks oli vaja kaasata võimalikult erinevate eluvaldkondade esindajaid, siis VEKSA tegevuse jaoks oli see eesmärk küll samuti lähtekohaks, ent samal ajal domineeris väliseestlaskonna lõhestamise püüe, mis tingis vajaduse keskenduda väliseestlaskonna eliidile. Taolised töökorralduslikud erinevused olid arvatavasti ka üks põhjus paljudest, miks VEKSA sõprusühingust eraldada oli vaja. Kõige selle taustal pole üllatav, et VEKSA oli jõulisemalt KGB-ga ühendatud ja selle kontrolli all. Ehkki VEKSA esimehed⁶³ ei olnud mitte KGB operatiivtöötajad, vaid usaldusisikud, oli Indrek Jürjo sõnul VEKSA koosseisus alati üks operatiivtöötaja siiski olemas: erinevatel aegadel Randar Hiiir, Lembit Kumm ja Feliks Meiner.⁶⁴ Samasugused andmed sõprusühingu kohta puuduvad, ent on selge, et laialivalguvate tegevusvaldkondadega ja oluliselt suuremat hulka üksikisikuid kaasavat organisatsiooni oli KGB-l keerulisem kontrollida kui kompaktset VEKSA-t.

Kõrvalepõikena võib küll vastukaaluks eelnevale märkida, et kuna VEKSA oli sisuliselt välja kasvanud sõprusühingust ning kahe organisatsiooni eesmärgid ja tegevuslaad sageli kattuvad, olid nii mitmeski punktis ka nende põhikirjad väga sarnased.⁶⁵ Mõlemal juhul rõhutati organisatsiooni vabatahtlikku ja ühiskondlikku olemust ega toodud seejuures välja nende tegevuse rahastajat. Põhikirjade järgi pidid mõlema organisatsiooni rahalised vahendid tulema liikmete “eraldatud summadest”, kirjastustegevusest ja teistest üritustest ning erinevate organisatsioonide ja asutuste toetustest. Need punktid on mõlemal juhul esitatud peaaegu identses sõnastuses. VEKSA puhul lisandus vaid punkt üksikisikute toetuste kohta.⁶⁶ Tegelikult rahastati mõlemat organisatsiooni loomulikult riigieelarvest. Iroonilisena mõjub ministrite nõukogu korraldus VEKSA põhikirja kinnitamise kohta, milles oli riigieelarveline rahastus selgesõnaliselt välja toodud. Vaid paar lehte edasi samas säilikus talletatavas põhikirjas pole riigieelarvelisest rahastusest sõnagi juttu.⁶⁷ Tõenäoliselt oli finantsallikate varjamise põhjus asjaolus, et ühingute põhikirjad olid

⁶³ Kogu tegutsemisperioodi jooksul oli VEKSA-l kolm esimeest: Endel Jaanimägi (1960–74), Ülo Koit (1974–85) ja Rein Freiberg (1985–91), vt Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 191–192; “Oli ja on”, *Sirp ja Vasar*, 11.10.1985.

⁶⁴ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 192.

⁶⁵ Sõprusühingu puhul on võrdlusena kasutatud 1966. aasta põhikirja versiooni.

⁶⁶ RA, ERA.R-2249.1.21, l. 4–5; Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee põhikirj; *Sõprusühingu põhikirj*, 5–6.

⁶⁷ RA, ERA.R-2249.1.21, l. 1: Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldus, 29.03.1968.

erinevalt organisatsiooniseseks kasutamiseks mõeldud dokumentatsioonist avalikud ja pidid toetama müüti vabatahtlikest ühiskondlikest organisatsioonidest.

Pöördudes tagasi organisatsioonide eraldamise põhjuste juurde, võib nentida, et üldiselt iseloomustavad Jaanimäe kirjas välja toodud põhjendused VEKSA eraldamise vajaduse kohta toonast seisu ilmselt päris hästi. Sula-ajaga kaasnenud ulatuslikum inimeste liikumine üle “raudse eesriide” suurendas olulisel määral sõprusühingu töökoormust ja pingestas eelarvekasutust. Ehkki Nõukogude Liit oli valmis välisriikide mõjutamise päris palju panustama, olid selle ressursid siiski piiratud ja institutsioonid pidid tegutsema võrdlemisi napi eelarve tingimustes, seda enam, et paljud kulutused tuli teha välisvaluutas ja erinevalt näiteks turismist ei toonud kultuurisuhtlus valuutat sisse, vaid viis välja. VEKSA esimesel tegevusaastal sai sõprusühing selle tegevuse jaoks lisarahastust ministrite nõukogu reservfondist, seega tuli raha väliseestlaste mõjutamiseks Eesti NSV, st kohalike vajaduste rahuldamise arvelt, nagu on näidanud ka Indrek Jürjo.⁶⁸ Kui suure osa moodustasid väliseestlaste seotud kulutused sõprusühingu eelarvest, on keeruline hinnata, ent mõningatel juhtudel tekitas kohustuslik väliseestlaste võõrustamine Eestis ilmselt sõprusühingule mõningast peavalu, seda enam, et sõprusühingu töötajad või esindajad ei käinud eelarvega sugugi alati kõige hoolikamalt ringi. Näiteks on 1964. aastast teada juhtum, kui ühe väliseestlaste saatja oli restoranis märkimisväärse ülekulu tekitanud.⁶⁹ Kui palju eraldi eelarve VEKSA rahalist seisu võrreldes varasemaga mõjutas, on keeruline hinnata, sest olemasolevate statistiliste andmete võrdlus selget pilti luua ei aita. Nii näiteks tuleb tõdeda, et ehkki VEKSA esimese iseseisva tegevusaasta eelarve oli 1967. aastal VEKSA-le eraldatud summadega võrreldes märgatavalt kasvanud – 25 000 rublalt 32 100 rublale, ei ole esimese summa puhul arvesse võetud tööjõukulusid.⁷⁰

Tuginedes Indrek Jürjo väidetele, võiks oletada, et VEKSA eraldumist sõprusühingust võis mõjutada ka sula-ajaga kaasnenud vabanemisõhkkond. Jürjo on kirjutanud, et VEKSA ametnikke tabas 1960. aastate keskel “eufooria esialgsetest edusammudest”. Samuti oli selle 1966.–70. aasta tööplaan koostatud veel vabameelsema õhkkonna vaimus.⁷¹ Eufooriat

⁶⁸ RA, ERA.R-2249.1.1, l. 30: ENSV Ministrite Nõukogu korraldus, september 1960; Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 242.

⁶⁹ RA, ERA.R-2206.1.134, l. 20: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu esimehe korraldus nr. 17, 07.03.1964.

⁷⁰ RA, ERA.R-2249.1.22, l. 37–38: Väliseestlaste Kultuurisidemete Arendamise Komitee revisjonikomisjoni akt.

⁷¹ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 211.

Joonis 2. Eduard Tubina Eesti-külastustel võis olla väike mõju VEKSA eraldamisele sõprusühingust. Fotol Tubin 1966. aastal pärast balleti “Krats” esietendust Estonia teatris (RA, EFA.412.0-206718).

põhjustasid 1960. aastatesse jäänud mitmed õnnestunud aktsioonid väliseestlaskonna lõhestamises, tuntumate seas näiteks kirjanik Rudolf Sirge külaskäigud Kanada eestlaste juurde või helilooja Eduard Tubina tihedad sidemed VEKSA ametnikega ja külaskäigud Eestisse.⁷² Taolised edusammud võisid tekitada tõenäoliselt mitte ainult VEKSA ametnikes, vaid ka eriteenistustes ettekujutuse vajadusest organisatsiooni tegevust laiendada, et seeläbi suurendada veelgi selle mõju ja seejuures miks mitte luua ametnikele isiklikke võimalusi teisele poole “raudset eesriiet” pääsemiseks.

Tõenäoliselt oli suurim sula-ajaga seotud mõju siiski organisatsioonide kasvanud töökoormus. Vabamad olud tõid kaasa tihenened kultuurikontaktid nii välismaalastega kui väliseestlasega, ühtlasi kasvas ka Eestit külastanute hulk, olenemata sellest, kas tegemist oli kutsutud delegatsioonide või turistidega. Sõprusühingul, millele veel 1960. aastate alguses langes

⁷² Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 203–205; RA, ERA.R-2206.1.115, l. 33–34: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1963. aastal; RA, ERA.R-2206.1.135, l. 46: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu tööst 1964. aastal; RA, ERA.R-2206.1.135, l. 36: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu 1964. a. jaanuarist oktoobrini. Vt ka Kathriin Karus, *Eesti kirjanduselu Torontos*, bakalaureusetöö, juhendajad prof Arne Merilai ja Piret Noorhani (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).

Joonis 3. Eestit külastanud väliseestlaste võõrustamise hulka kuulusid muuhulgas vastuvõetud, mida korraldati sõprusühingu ja VEKSA ruumides. Fotol Ameerika Ühendriikidest saabunud turistid 1967. aastal (RA, EFA.331.0-96940).

veel põhikoormus ka väliseestlastest turistidega tegelemisel, pidi nimelt olema valmisolek tegeleda mõlemaga ja kujundada saabunud külaliste muljet Nõukogude Eestist.

1965. aastal käivitati Tallinna ja Helsingi vahet sõitev regulaarne laevaliini, mis Eestisse saabunud külaliste hulka veelgi suurendas.⁷³ Erinevaid institutsioone, mis välismaalaste mõjutamisega tegelesid, tabas kvalifitseeritud tööjõu puudus. Üldise turismivoo kasvu taustal suurenes muuhulgas ka väliseestlaste külaskäikude hulk. Muuseas mõjutas seda otseselt just nimelt uue laevaliini käivitamine – väliseestlased, kes enne pääsesid Eestisse läbi Leningradi, said nüüd seda teha oluliselt mugavamalt läbi Helsingi.⁷⁴ Nagu selgub kaude ka Jaanimäe kirjast, ei tulnud VEKSA oma 2,5 ametikohaga külaskäikude arvu suurenemisega toime, seda enam, et tööjõudu nõudis ka intensiivsem Eestist välja suunatud (trüki)propaganda. Ettevõtetud aktsioonid olid ühelt poolt rahaliselt kulukad, ent teiselt poolt

⁷³ Vt selle kohta ka Oliver Pagel: “Tulus äri Moskvale: valuuta teenimine Soome välis-turismilt Eesti NSV-s aastatel 1965–1980”, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (2011), 158–187.

⁷⁴ Vrd RA, ERA.R-2249.1.2, l. 42: Väliseestlastega Kultuurisidemetes Arendamise Komitee juhatuse koosoleku protokoll, 17.03.1966.

oli nende jaoks vaja puhtfüüsiliselt piisavalt inimtööjõudu, kes trükiseid postitaks, väliseestlastega kontakte hoiaks, külla saabunuid võõrustaks jne.

Hoolimata formaalsest eraldumisest jäid kaks organisatsiooni jätkuvalt koostööd tegema. Pidades silmas, et väliseesti küsimus mõjutas kultuurisuhtlust välismaailmaga samamoodi või enamgi kui sõprusühingu algusaastatel, on see ka täiesti loomulik. Torkab silma, et sõprusühing jäi, nagu 1960. aastatel, ka edaspidi järjepidevalt oma prioriteediks pidama neid riike, kus elas arvukas eestlaskond – Rootsit, Kanadat, Austraaliat ja Ameerika Ühendriike.⁷⁵ Sealsete väliseestlaste mõju neutraliseerimiseks oli vaja neid riike võimalikult palju propagandistliku infomaterjaliga varustada ja suurendada vahetuid kokkupuuteid kohalikega.

Tegevusvaldkondade läbipõimimist iseloomustavad hästi paar näidet. Üks neist on seotud Nõukogude Liidu katsetega imbuda lääne haridussüsteemi. Nimelt plaaniti väliseestlaste mõju neutraliseerimiseks 1960. aastate alguses kutsuda Soome eesti keelt õppivaid tudengeid Eestisse praktikale, vältimaks nende võimalikke tekkivaid kontakte Rootsis elavate väliseestlastega.⁷⁶ Hiljem, 1968. aasta VEKSA üldkoosolekul toodi välja, et Soome ja Rootsi ülikoolide juures tegutsevaid eesti keele õppetoole täidetakse järjekindlalt väliseestlastest õppejõududega, hoolimata püüdlustest saada neile kohtadele Eesti NSV teadlasi.⁷⁷ Pidades silmas asjaolu, et eesti keele õppetoole erinevates riikides vedasid enamasti just nimelt väliseestlased, ei saanud sellised katsed väliseestlaste ning eesti keele ja kultuuri vastu huvi tundvate välismaalaste vahelisi kontakte vähendada kuidagi tulemuslikud olla.⁷⁸ Teine ilmekas ja mõneti groteskne näide väliseesti küsimuse ja kultuuridiplomaatia otsestest seostest on 1967. aastal Stockholmi Kuninglikus Raamatukogus toimunud Nõukogude Eesti raamatunäitus, mis oli otseseks reaktsiooniks aasta varem sealsamas toimunud väliseestlaste korraldatud samasugusele näitusele. Rootsis peeti väliseestlaste mõju kohalikule elanikkonnale eriti ohtlikuks, kuna nende tõttu oli keeruline rootslastele ligi pääseda, ning seda suuremat rolli omistati sõprusühingule ja selle juures riigipõhise osakonnana tegutsenud Nõukogude-Rootsi sõprusühingu Eesti osakonnale.⁷⁹

⁷⁵ Vt nt RA, ERAF.1.36.183, l. 4: Eesti sõprusühingu aruanne 1983. aasta kohta.

⁷⁶ RA, ERA.R-2206.1.72, l. 1: Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Eesti Ühingu juhatuse koosoleku protokoll nr 3, 10.05.1961.

⁷⁷ RA, ERA.R-2249.1.22, l. 33: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Komitee aruanne, 22.05.1968.

⁷⁸ Vrd Raag, *Eestlane väljaspool Eestit*, 87–90.

⁷⁹ Mikkonen, "Giving a lesson", 80.

Pidades silmas, et väliseestlaste radikaalsemad ringkonnad reageerisid teravalt igasugustele Nõukogude Liidu katsetele omastada Eesti kultuuri esindamise monopol laias maailmas, tähendas väliseestlaskonna tundmine ja selle sekka infiltreerumine ka ettevalmistumist vastusammudeks väliseestlaste korraldatud protestiaktsioonidele või väliseestlaste endi korraldatud suurüritustele, nagu seda olid näiteks Ülemaailmsed Eesti Päevad (ESTO).⁸⁰ Nõukogude ametkondadel tuli arvestada ka sellega, et väliseestlaste osalemist VEKSA, sõprusühingu ja üldse Nõukogude Liidu korraldatud üritustel mitmete väliseesti organisatsioonide poolt ei soositud.⁸¹ Ka selle olukorra haldamiseks oli igal juhul ka formaalse eraldumise järel vajalik kahe organisatsiooni koostöö. Eriti ilmekalt peegeldusid need põhimõtted VEKSA 1979. aasta aruandes, kus nimetati võimalikke vastusamme ESTO'80 festivalile:

Mitmekesise kultuuriürituste programmiga püütakse võita üldsuse tähelepanu ja seda kasutada pagulasringkondade nõukogudevasta[s]te taotluste esiletoomiseks.

Seda silmas pidades on meie ühingu ja kõigi välismaale suunatud info teenistuste ülesandeks maksimaalselt kasutada oma võimalusi Nõukogude Eesti saavutuste ja meie kultuurielu rikkuste tutvustamiseks nii Rootsis kui ka teistes väliseestlaste asukohamaades. Pearõhk langeb siin meie ajakirjandusele ja raadiosaadetele, kaasa aitavad ka Eesti Sõprusühingu kaudu lähetatavad eriturismirühmad ja meie aktivistide eraviisidid välismaale.⁸²

Kahe organisatsiooni püsivat seotust peegeldab näiteks asjaolu, et neil oli alati vähemalt üks kattuv presiidiumiliige. Samuti andsid sõprusühing ja VEKSA edaspidigi koostöös välja ajalehte Kodumaa, tagades selle kaudu sõprusühingule regulaarse meediakajastuse, mis teistes väljaannetes, aga ka televisioonis ja raadios jäi pigem juhuslikuks.⁸³ Lisaks olid kummagi

⁸⁰ RA, ERA.R-2249.1.141; RA, ERA.R-2249.1.141, l. 34: VEKSA Ühingu juhatuse presiidiumi koosoleku protokoll, 5. oktoober 1978; RA, ERA.R-2249.1.141, l. 62: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühingu juhatuse presiidiumi koosoleku protokoll, 26. detsember 1979; RA, ERA.R-2249.1.141, l. 71, 74: Aruanne VEKSA Ühingu tööst 1979. aastal; Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 210.

⁸¹ Vt nt RA, ERA.R-2249.1.141, l. 6: Väliseestlastega Kultuurisidemete Arendamise Ühingu juhatuse presiidiumi koosoleku protokoll, 14.04.1976.

⁸² RA, ERA.R-2249.1.141, l. 74: Aruanne VEKSA Ühingu tööst 1979. aastal.

⁸³ 1980. aastate lõpu laulva revolutsiooni tuules toimusid muutused ka Kodumaa toimetuses, misjärel ajaleht distantseeris ennast nii sõprusühingust kui VEKSA-st. Ühtlasi fokuseeris toimetus ajalehe Eesti-sisesele lugejale, mitte enam niivõrd väliseestlastele. Toimunud muutusi on keeruline ajaliselts piiritleda, ent Kodumaa ametlik lõpp saabus

ühingu tööruumid alati ühes hoones ja ligistikku – kuni 1980. aastani Kadriorus ülemnõukogu presiidiumi hoones, seejärel Tallinna vanalinnas aadressil Olevimägi 12. Ka VEKSA raamatupidamisega tegelemine oli vähemalt esialgu sõprusühingu ülesanne, hilisema aja kohta andmed puuduvad.⁸⁴ Nõukogude organisatsioonikultuurile tüüpilist tegevusvaldkondade kattuvust ja dubleerimist esines igal juhul selleski valdkonnas. Oma roll väliseestlaskonna mõjutamises oli nimelt ka Eesti NSV välisministeeriumil, mille ametlik seos kummagi organisatsiooniga puudus. Isikute tasandil olid seosed siiski olemas (nt oli VEKSA viimane esimees Rein Freiberg välisministeeriumi taustaga), seega väärriks tulevikus omaette uurimist ka kolme institutsiooni omavaheline koostöö ja tööjaotus.

VEKSA ja sõprusühingu hilisem saatus

1980. aastateks oli selge, et väliseestlaste vastu suunatud poliitika on sisuliselt läbi kukkunud. Ehkki VEKSA tegi jätkuvalt katseid väliseestlaskonna lõhestamiseks, ei suudetud väliseesti aktiivsemaid ringkondi täielikult neutraliseerida. Väliseesti kogukonnad seevastu püsisid noorema põlvkonna assimileerumistendentsidest ja sisevastuoludest hoolimata piisavalt elujõulised. Suurem aktiveerumine toimus 1980. aastate teisel poolel, kui idablokis oli käärimine juba alanud. Kui nimetada vaid paar taolist väliseestlaste korraldatud või algatatud aktsiooni, siis võiks mainida 1980. aastate teisel poolel toimunud musta lindi päeva kampaaniat Kanadas Molotovi-Ribbentropi paktile ja selle tagajärgedele üldsuse tähelepanu juhtimiseks; või 1990. aastate alguses teiste seas eesti päritolu Rootsi poliitiku Peeter Luksepa ja ajakirjanik Andres Küngi eestvedamisel peetud esmaspäevamiitinguid, mis kujutasid endast igal esmaspäeva keskpäeval toimunud kõnekoosolekuid Stockholmi kesklinnas Norrmalmstorgil, kus nõuti Balti riikide iseseisvuse taastamist.⁸⁵

See, et väliseestlaste aktiivsus Balti küsimuse rahvusvahelises avalikkuses tõstatamisel on kerkinud, ei jäänud loomulikult märkamata ka Nõukogude võimudele. Üks 1985. aastast pärinev EKP-siseseks kasutuseks

1991. aasta lõpus, mil selle nimi muudeti väljaandja vahetumise tõttu Eesti Maaks, selle nime all ilmus see siseriikliku väljaandena kuni 1996. aastani.

⁸⁴ RA, ERA.R-2249.1.21, l. 1: Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldus 29. märtsist 1968.

⁸⁵ Markus Hess, "Musta lindi päev: Eesti Rahvuskongress ja väliseestlaste võitlusi 1970.–1980. aastatel", *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat*, toim. Indrek Ude, Peeter Vihalemm (Tartu: Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Selts, 2015), 25–29; Aho Rebas, "Lääne diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel", *Estonian World Review Online*, 08.08.2008, <<http://www.eesti.ca/?op=article&articleid=20609>> (01.01.2018).

mõeldud ülevaade väliseestlaste tegevuse kohta kirjeldab mustades toonides mitmete väliseesti prominentsemate tegelaste, sh Eesti peakonsuli Ameerika Ühendriikides Ernst Jaaksoni mõju nii Ameerika Ühendriikide kui Kanada valitsustele.⁸⁶ Nagu selgub ühest 1988. aasta veebruarist pärinevast KGB õiendist, jõuti hiljemalt selleks ajaks ka julgeolekustruktuurides järeldusele, et senine taktika väliseestlaste töötlemisel ei ole edu toonud, samas õiendis tehtud muudatusettepanekud jäid samuti tulemusteta.⁸⁷

Mis puudutab VEKSA-t ja sõprusühingut, siis 1980. aastate lõpus tabas neid mõnevõrra erinev saatus. Indrek Jürjo on leidnud, et VEKSA mõõnaeg algas juba 1980. aastate esimesel poolel ja seda iseloomustas esialgu ajalehe Kodumaa tellimuste vähenemine. Kümnendi teisel poolel tõi Jürjo hinnangul Nõukogude ühiskonna demokratiseerumine kaasa kodu- ja väliseestlaste vaheliste kontaktide vabanemise VEKSA vahendusest ning seetõttu muutus organisatsioon ka suhtluskanalina kasutuks. Plaanitud vastupropagandagrupp Melbourne'is toimunud ESTO'88 päevadele ei täitnud muutunud poliitilistes oludes enam talle pandud eesmärki väliseestlaste korraldatud massiüritust kahjustada. Tegemist oli esimese ESTO-ga, millel kodueestlased suuremal hulgal ja avalikult osalesid. Väliseestlaste seas tekitas see asjaolu esialgu küll poleemikat, kuid lõppkokkuvõttes oli üritus Nõukogude võimu seisukohalt läbikukkumine.⁸⁸ Jürjo järgi oli VEKSA selleks hetkeks muutunud "löplikult anakronismiks". Aastatel 1988–90 oli VEKSA tegevus juba täielikult raugenud ja ühing likvideeriti ametlikult 19. juunil 1990.⁸⁹

Sõprusühinguga toimusid aga mõnevõrra teistsugused arengud. Ehkki sarnaselt VEKSA-ga oli selle roll välismaailmaga suhtlemises 1980. aastate teisel poolel oluliselt vähenenud, ei saa väga silmnähtavatest muutustest sel ajal veel rääkida. Murranguks oli 1989. aasta, kui pärast Arnold Meri taandumist esimehe kohalt algasid organisatsiooni sees kiired muutused. Uus esimees Andres Aarma võttis kohe plaani ühingu reformimise, mis päädis aasta hiljem selle reorganiseerimisega Eesti Välisühingute Assotsiatsiooniks.⁹⁰ Hoolimata näiliselt kõrgeleululistest eesmärkidest uus

⁸⁶ RA, ERAF.1.37.211, l. 2–5: Informatsioon Balti reaktsioonilise emigratsiooni ja lääne poliitika kohta, jaanuar 1985.

⁸⁷ Selle kohta vt nt Indrek Jürjo, "Eesti NSV KGB esimese (välisluure) osakonna uued tööplaanid pagulusega perestroilistel aegadel", *Tuna*, 2 (1999), 104–110.

⁸⁸ Vt nt Raul Pettai, "Meenutame Eesti päevi... Märkmeid ESTO 88-st Austraalias, 28.12.1988–4.1.1989 – II", *Eesti Elu*, 26.07.2013, <<http://www.eestielu.com/et/sundmused/163-esto-ee/1869-meenutame-eesti-paevi-maerkmeid-esto-88-st-austraalias-28-12-1988-4-1-1989-ii>> (01.01.2018).

⁸⁹ Jürjo, *Pagulus ja Nõukogude Eesti*, 253–256.

⁹⁰ Priit Kaldoja, "Eestis teiseneb isegi sõprus", *Kodumaa*, 10.10.1990.

organisatsioon välismaaga kultuurisuhtluse vallas enam reaalselt tegevust ei jätkanud. Huvitaval kombel figureerib assotsiatsioon aga mitmel korral 1990. ja 1991. aasta ülemnõukogu protokollides, millest selgub, et riigieelarvet puudutavastes diskussioonides oli tõsimeeli arutluse all selle jätkuv rahastamine, mille põhjendusena toodi esile assotsiatsiooni eelkäija sõprusühingu teened eesti kultuuri laias maailmas esindamise osas. Samal ajal ei ilmne märke assotsiatsiooni aktiivse tegevuse kohta perioodil, mil Ülemnõukogus selle rahastamise üle aru peeti. Sel ajal hoopis kindlustusärisse sisenenud assotsiatsioon⁹¹ ei andnud endast enam avalikkusele märku, ent likvideeriti pärast aastaid kestnud varjusurma lõplikult alles 2003. aastal. Oluline on aga rõhutada, et nagu näitavad Ülemnõukogu eelarvediskussioonid, oli Eesti poliitladviku suhtumine sõprusühingusse 1980.–90. aastate vahetusel silmnähtavalt positiivsem kui VEKSA-sse. Ehkki ühiskonnale tervikuna seda suhtumist laiendada ei saa, on ometi tegemist märgilise erinevusega.

Kui VEKSA-st ja eriti selle seostest KGB-ga räägiti pärast Eesti taasiseseisvumist ajakirjanduses pikalt⁹², siis sõprusühing häabus vaikselt ja kadus avalikkuse silmist. Samuti kadus 1990. aastate alguses sõprusühingu arhiiv materjaliga, mis oli ladestunud alates 1970. aastast, mis samuti on oma moodi sümboolne sündmus toimunu taustal ja võttes arvesse, et VEKSA arhiiv on enam-vähem terviklikuna säilinud.⁹³ Peamiseks põhjuseks, miks kahte organisatsiooni nii erinev saatust tabas, võib pidada nende erinevat kuvandit ühiskonnas. Kui VEKSA-t käsitleti eelkõige väliseestlaste endi eeskujul võimu ideoloogilise surve vahendi ja KGB käepikendusena, siis sõprusühingu puhul neid seoseid nii ilmselgelt ei tajutud ja selle lõpp tuleks esiteks oma funktsiooni kaotamisest vabamate olude saabumisel ning teiseks liikmeskonna laialihajumisest ja aktivistide suutmatusest või soovimatusest organisatsiooni muutunud oludega kohandada.

⁹¹ Eesti Välisühingute Assotsiatsioon oli 1990. aasta detsembris Balti Kindlustuse AS-i asutajate hulgas. Vt Väinu Rozental, "Kindlustuses algusest peale: põhitõed tuli ära õppida nii kliendil kui ka firmajuhil", *Äripäev*, 03.01.2014, 13.

⁹² Mõned näited: Tiina Jõgeda, "Salajased reisikirjad VEKSA sahtlist", *Eesti Ekspress*, 9. aprill 1993; Aino Lepik, "Osavõtt VEKSA üritustest mõjus väliseestlastele kahjulikult", *Hommikuleht*, 25. mai 1993; Indrek Lindsalu, "Rootsi suurim päevaleht kahtlustab Balti Instituudi KGB skandaali algatamises Hain Rebast", *Hommikuleht*, 27.05.1993.

⁹³ Intervjuu Mare Oldega, Tallinn, 06.05.2015, salvestis ja transkriptsioon autori valduses.

Kokkuvõtteks

Nõukogude Liit kasutas kultuuri relvana külma sõja aegses vastasseisus. Selle abil oli võimalik manipuleerida lääneriikide avalikkusega, luua endast sobiv pilt ja kujundada seeläbi nõukogude-sõbralikke meeleolusid ka neis riikides, mille ametlik poliitika oli vastupidine. Üheks takistuseks nende plaanide teostamisel oli arvukas ja nõukogudevastane diasporaa, mis oma seisukohti Nõukogude Liidu suhtes ka avalikult väljendas või oli omakorda vahendiks Ameerika Ühendriikide propagandaaktioonides Nõukogude Liidu vastu. Diasporaa ja eriti Välis-Balti kogukonnad olid Nõukogude Liidu jaoks ebamugav nähtus ja ühtlasi takistus välismaailma mõjutamisel kultuuri kaudu.

Organisatsioonistruktuuri muutusi üleliidulistes kultuurisuhtluse ja diasporaa mõjutamiseks loodud institutsioonides mõjutasid vastavalt sula-aeg ja sellega kaasnenud pingete vähenemine Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide suhetes ning sundrepatrieerimise lõpetamine ja repatrieerimispropaganda ebaõnnestumine. Tulemuseks oli olemasolevate organisatsioonide transformeerumine või uute rajamine nii üleliidulisel tasandil kui liiduvabariikides.

Sõprusühingu ja VEKSA rajamine oli nende protsesside tulemuseks Eestis ja on ootuspärane, et need kaks organisatsiooni olid omavahel väga tihedalt seotud. Nimelt oli väliseestlaste roll Nõukogude kultuuridiplomaatias kahetine. Ühelt poolt püüdis Nõukogude Liit kultuurikontaktide ja -ürituste ning nende vahendatud propaganda kaudu mõjutada väliseestlaste endi kogukondi, saavutamaks nende positiivne või vähemalt neutraalne suhtumine Nõukogude Liitu ja loobumine iseseisvusenõudest, samuti püüti väliseesti kogukondi lõhestada ja vastuolusid tekitada. Teise poole, nn vastupropaganda moodustasid erinevad tegevused väliseestlaste võimaliku mõju vähendamiseks lääneriikides. Selle teravik polnud suunatud mitte väliseestlastele, vaid nende asukohariikide elanikkonnale laiemalt.

Iseloomulikuna peegeldusid Nõukogude Liidu diasporaa-poliitika ja kultuuridiplomaatia muutused ka nende organisatsioonidega toimunud arengutes. 1950. aastate lõpus kujunes väliseestlastega tegelemine iseeneestmõistetavalt sõprusühingu ülesandeks. Töömahu kasvades loodi selle juurde omaette organisatsioonina VEKSA, mis aja jooksul sõprusühingu küljest lahti ühendati. Selles protsessis peegelduvad ilmekalt muutused Nõukogude Liidu diasporaa-poliitikas, organisatsioonivõrgustiku korrastamine üleliidulisel tasandil ning eelkõige sula-ajast tingitud kontaktide ja külaskäikude hulga suurenemine, mis tõi kaasa organisatsioonide töömahu kasvu ja probleemid ressursside jaotamisel. Hiljem, stagnatsiooniperioodil

väga märkimisväärseid muutusi organisatsioonide struktuuris enam ei toimunud.

Sarnase profiiliga ja kattuvate tegevusvaldkondade tõttu oli koostöö jätkumine ka pärast eraldumist loomulik. Seetõttu ei ole üllatav ka kahe organisatsiooni segiajamine tagantjärele, kui mõlemad oma tegevuse lõpetanud olid. Teisalt selgus ka, et kuigi Nõukogude võimu silmis täitsid mõlemad organisatsioonid laiemas plaanis välisriikide mõjutamise eesmäärke ja mõlemad olid tihedalt seotud KGB-ga, tajuti neid iseseisvuse taastamise protsessi käigus erinevalt, kusjuures VEKSA omandas üheselt negatiivse ja sõprusühing võrdlemisi positiivse kuvandi. Ehtnõukogulike organisatsioonidena ei olnud aga kummalgi kohta iseseisvas Eestis.

ABSTRACT: The institutional framework of cultural communication between Estonians in the homeland and in exile in the context of Soviet cultural diplomacy

During the Cold War, a massive organisation for cultural diplomacy was developed in the Soviet Union as well as in other countries, especially in the United States. Exile Estonians were drawn into the middle of the cultural Cold War that evolved between the two superpowers. In this article, the institutional framework for influencing exile Estonians is analysed in the context of Soviet cultural diplomacy. A frequently confusing fact is that two major organisations – firstly, the Estonian Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries and secondly, the Society for the Development of Cultural Ties with Estonians Abroad – were involved in the Soviet efforts aimed at influencing émigrés. In some cases, these organisations are even mixed up. This article clarifies the situation and shows how these organisations were formed, and how they were related to each other. However, the main aim of the article is to show how and why cultural communication with foreign countries and influencing exile Estonians were two sides of the same coin, from the point of view of the Soviet authorities, and how the respective organisations were therefore tightly intertwined.

Two important conclusions were drawn: firstly, institutions were shaped by the fact that exile Estonians, as well as Soviet diaspora overall, were an inconvenient reality for the Soviet Union because they hampered Soviet propagandistic efforts in their countries of residence. Thus, when dealing with diaspora, the aim of institutions for cultural diplomacy was on the one hand to achieve a positive, or at least neutral, attitude towards the Soviet Union within exile Estonian communities, and on the other hand to reduce the influence of émigrés on the population of their countries of residence. Secondly, during the Cold War, the Soviet Union's diaspora policy gradually switched from repatriation to propaganda and influence through cultural communication. These political changes were conspicuously reflected in the structural transformation and name changes of the organisations analysed in this article. The Society for the Development of Cultural Ties with Estonians Abroad was formed in 1960 as a section of the Estonian Society for Friendship and Cultural Relations with Foreign Countries and was then gradually disengaged until their final separation in 1968. Among other things, this was caused by the thaw period with a growing number of contacts across the Iron Curtain, and an increased workload in both organisations. Due to overlapping fields of activity, the two organisations maintained their cooperation until the very end in the early 1990s.

KEYWORDS: Exile Estonians, Soviet Union, Estonian SSR, Cold War, cultural diplomacy

TRIIN TARK (b. 1988) is a PhD student at the University of Tartu.*

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, Tartu 51014, Estonia. E-mail: triint11@gmail.com